

ЛЮБОВ МИКОЛАЇВНА ГОРСЛОВА – ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ-БОТАНІК ХАРКІВЩИНИ: НАУКОВЕ НАДБАННЯ ТА ГЕРБАРІЙ

О. Альохін¹, І. Друльова¹, Ю. Гамуля²

¹Ботанічний сад Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
вул. Клочківська, 52, Харків 61058, Україна

²Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Незалежності, 4, Харків 61022, Україна
e-mail: alyokhin@i.ua; khbg@i.ua; y.gamulya@karazin.ua

Стаття присвячена науковому надбанню та іменному гербарію видатного ботаніка-флориста Харківського університету Л.М. Горєлової (1945-2008). Л.М. Горєлова зробила вагомий внесок у дослідження флори та рослинності Харківської області наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Їй належить провідна роль у вивченні флори та рослинності долини р. Сіверський Донець, розробці стратегії охорони рідкісних видів рослин і рослинного покриву Харківського регіону загалом. Любов Миколаївна є автором і співавтором численних наукових статей і монографій, серед яких «Рослинний покрив Харківщини: нарис рослинності, питання охорони, анотований список судинних рослин» [6]. Монографія включає анотований список 1257 видів судинних рослин, наявність яких на території області було достовірно підтверджено на початок 2002 р. Зібраний Л.М. Горєловою гербарій судинних рослин зберігається в Ботанічному саду Харківського національного університету (СВБ) та налічує 1437 гербарних аркушів. До складу гербарію входять 642 види вищих судинних рослин, з 297 родів. Основний гербарій зберігається в Ботанічному саду (СВБ) та включає 1437 гербарних аркушів, ще майже 200 гербарних зразків, переважно рідкісних видів флори, зберігаються у фондах гербарію кафедри ботаніки та екології рослин (СВУ). До складу основного гербарію входять 642 види вищих судинних рослин із 297 родів. Найбільшим різноманіттям представлені родини Poaceae – 86 видів, Asteraceae – 80, Cyperaceae – 54, Brassicaceae – 41, Rosaceae – 36, Caryophyllaceae – 35, Fabaceae – 34, Ranunculaceae – 31, Scrophulariaceae – 23, Liliaceae – 19, Rubiaceae – 18, Apiaceae – 16, Boraginaceae – 11, Orchidaceae – 11 та Campanulaceae – 10 видів. Рідкісні для регіону та червонокнижні види рослин представлені в гербарії значним різноманіттям. Серед них: *Belvalia sarmatica* (Georgi) Woronow, *Calla palustris* L., *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams, *Comarum palustre* L., *Daphne sophia* Kalen., *Fritillaria meleagroides* Patr. ex Schult. et Schult., *F. ruthenica* Wikstr., *Gladiolus imbricatus* L., *Iris halophylla* Pall., *I. hungarica* Waldst. et Kit., *I. pumila* L., *Paeonia tenuifolia* L., *Paris quadrifolia* L., *Rubus caesius* L., *Tulipa ophyophylla* Klok. et Zoz., *Veratrum nigrum* L.

Ключові слова: Л.М. Горєлова, флора, ботаніка, гербарій СВБ, Харківський університет

Серед ботаніків-флористів, які вивчали флору Слобідської України, можна виділити кілька постатей, які зробили особливий внесок у дослідження флори Харківщини. Серед них В.М. Черняєв з «Конспектом растений, дикорастущих и разводимых в окрестностях Харькова и в Украине» (1859). П.Н. Наливайко з працею «Список дикорастущих и одичалых цветковых и высших споровых растений, собранных в г. Харькове и его окрестностях в 1891–1897 гг.» (1898), М.Я. Савенков з монографією «Материалы к изучению водной флоры р. Донца и некоторых его притоков в Харьковской губернии» (1910). Також

відомі праці з меншим числом наведених видів для окремих територій Харківщини або з переліком окремих екологічних груп рослин: Г.Є. Тімофєєв «К флоре окрестностей г. Харькова. Список растений, собранных в западной части Харьковского уезда» (1904); О.В. Саввіна «Высшая водная растительность верхнего участка р. Сев. Донец» (1970); Г.А. Чорна «Систематичний і екологічний аналіз вищої водної флори басейну р. Сіверський Донець» (1982) та кілька інших. Серед флористів, які працювали в Харківському університеті наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., Любов Миколаївна Горелова посідає особливе місце. Саме вона узагальнила відомості про флору області майже за 200 років і склала анований список флори Харківської області [1].

Любов Миколаївна Горелова народилась у місті Старий Оскіл Белгородської області 16 січня 1945 р. в родині військовослужбовця. В 1963 р. вступила на біологічний факультет Харківського державного університету, який закінчила у 1968 р. за спеціалізацією біолог-ботанік вищих рослин. З 1968 р. працювала старшим лаборантом на кафедрі ботаніки вищих і нижчих рослин, а з 1977 р. – молодшим науковим співробітником відділу екології, фізіології та імунітету рослин НДІ біології ХДУ. У 1989 р. Л.М. Горелова була обрана на посаду доцента кафедри ботаніки, на якій працювала до 2004 р. З 2004 по 2008 р. займала посаду старшого наукового співробітника ботанічного саду університету.

Увесь час роботи в Університеті Любов Миколаївна присвятила дослідженню флори та рослинності басейну р. Сіверський Донець. У різні роки експедиціями було охоплено не лише віддалені райони Харківщини, а й прилеглі території Донецької та Луганської областей. За матеріалами багаторічних досліджень 5 лютого 1988 р. вона захистила кандидатську дисертацію «Рослинний покрив басейну Сіверського Дінця в межах Харківської області та питання його охорони» [1].

За час роботи на кафедрі Л.М. Горелова була не тільки виконавцем кількох науково-дослідних тем, у яких розробляла питання охорони рослинного світу, а й неодноразово виконувала обов'язки начальника експедиції. Отримані дані були використані для підготовки першого видання Червоної книги України (1977) та другого видання (1986), а також у підготовці видання 2009 р. [2].

Будучи висококваліфікованим фахівцем у галузі флористики та геоботаніки, Любов Миколаївна зіграла вагомий роль у розбудові мережі природоохоронних об'єктів Харківщини, входила до складу авторів-розробників проекту Сіверсько-Донецького природного парку (сучасний НПП «Гомільшанські ліси»), брала участь у складанні ботанічного обґрунтування проекту створення НПП «Дворічанський» і численних заказників регіонального та загальнодержавного значення. Багато років Любов Миколаївна обіймала посаду голови ради «Охорона рослинного світу» при обласному відділенні товариства «Охорона природи», а з 1977 по 1985 рр. була секретарем секції біогеографії Харківського відділення Всесоюзного географічного товариства.

За час роботи в Харківському університеті Л.М. Горелова опублікувала понад 60 наукових праць, серед яких три науково-популярні книги, чотири монографії та численні статті. Отримані матеріали було використано у процесі складання переліку перспективних територій для внесення у заповідний фонд Харківської області. Завдяки майже 30-річним дослідженням флори Харківської області, Л.М. Горелова значно розширила список судинних рослин, які потребують охорони [3–5]. Серед них найцікавішими є відомості, отримані під час вивчення флори крейдяних відслонень на території Харківської та суміжних областей.

Головною науковою працею Любові Миколаївни є монографія «Растительный покров Харьковщины: вопросы охраны, аннотированный список сосудистых растений», яка

видана у співавторстві з О.О. Альохініним у 2002 р. [6]. Анотований список флори налічує 1257 видів судинних рослин. Ця праця не є «флорою» у звичайному розумінні цього поняття, а містить лише ті види, які були достовірно зафіксовані на території області приблизно з 1970 р. до часу виходу книги. У цій публікації також наведено основні типові рослинні угруповання, поширені по області й такі, що потребують охорони. Зростання більшості видів було підтверджено гербарними зборами. Численний гербарій, зібраний Л.М. Гореловою, зберігається у складі двох підрозділів Університету. Близько 200 зразків, переважно рідкісних і охоронюваних видів флори, зберігається у складі гербарію кафедри ботаніки та екології рослин (CWU). Проте основний фонд гербарію, зібраного Любов'ю Миколаївною, зберігається у складі гербарію ботанічного саду (CWB), де вона працювала останні роки життя. Цей гербарій містить 1437 гербарних аркушів. До складу гербарію входить 642 види вищих судинних рослин, які є представниками 297 родів. Переважна більшість видів представлена 1–3 зразками, значно менше – 4 та більше зразками, переважно із різних локалітетів. Систематична структура найчисленніших родин і родів наведена в таблиці.

Найбільші за числом видів, родів і кількістю гербарних аркушів родини в гербарії Л.М. Горелової

Родина	Видів	Родів	Герб. арк.	Родина	Видів	Родів	Герб. арк.
Poaceae	86	35	230	Liliaceae	19	14	49
Asteraceae	80	29	149	Rubiaceae	18	3	45
Cyperaceae	54	10	136	Apiaceae	16	17	27
Brassicaceae	41	26	86	Boraginaceae	11	9	19
Rosaceae	36	13	52	Orchidaceae	11	6	18
Caryophyllaceae	35	16	55	Campanulaceae	10	4	17
Fabaceae	34	13	83	Polypodiaceae	9	6	27
Ranunculaceae	31	11	83	Euphorbiaceae	9	2	34
Scrophulariaceae	23	9	40	Juncaceae	9	1	29

У таксономічному спектрі виділяється кілька родів, представлених значним числом видів. Рід *Carex* представлений у гербарії найбільшим числом видів – 40, серед яких рідкісні для регіону – *C. lasiocarpa* Ehrh. та *C. pseudocyperus* L. Рід *Allium* L. представлений 8 видами, *Achillea* L. – 4 малорозповсюдженими видами, *Centaurea* L. – 12, в тому числі рідкісними *Centaurea marchalliana* Spreng. та *C. ruthenica* Lam., *Inula* L. – 5, *Euphorbia* L. та *Jurinea* Cass. – 8, *Campanula* L. – 7.

Особливо цінною є наявність у гербарії зразків рідкісних видів рослин. Так, серед хвощів (7 видів) є зразок третинного релікту *Equisetum telmateia* Ehrh. Серед папоротей можна окремо відзначити *Botrychium lunaria* (L.) Sw., *Dryopteris cristata* (L.) A. Gray, *D. filix-mas* (L.) Schott, *Salvinia natans* (L.) All. Серед зборів голонасінних є три зразки *Ephedra distachya* L., які відомі лише за кількома знахідками зі східної частини області. Значним різноманіттям представлені рідкісні види з родини *Ranunculaceae* Juss.: *Actaea spicata* L., *Adonis vernalis* L., *A. wolgensis* Stev., *Anemone sylvestris* L., *Clematis integrifolia* L., *C. pseudoflammula* Schmalh. ex Lipsky, *C. recta* L., п'ять видів роду *Thalictrum* L.: *Thalictrum angustifolium* L., *Th. flavum* L., *Th. lucidum* L., *Th. minus* L., *Th. simplex* L. Також у гербарії досить повно представлений рід *Linum* L. (7 видів), серед яких: *L. austriacum* L., *L. czerniae* Klokov, *L. flavum* L., *L. hirsutum* L., *L. nervosum* Waldst. et Kit., *L. perenne* L., *L. ucranicum* Czern.; рідкісні представники родини *Primulaceae* Vent.: *Androsace koso-polyanskii* Ovcz., *Primula veris* L. Рід *Stipa* представлено 9 видами: *S. borysthena* Klokov ex Prokud., *S. lessingiana*

Trin. et Rupr., *S. longifolia* Bobr., *S. pennata* L., *S. zalesskii* Wilensky та ін. Родина *Valerianaceae* Batsch представлена 7 видами: *Valeriana exaltata* Mikan fil., *V. nitida* Kreyer, *V. officinalis* L., *V. rossica* P. Smirn., *V. wolgensis* Kazak., *Valerianella carinata* Loisel. Родина *Orchidaceae* Juss. представлена 11 видами: *Dactylorhiza cruenta* (O. F. Muell.) Soó, *D. incarnata* (L.) Soó, *D. majalis* (Reichenb.) P. F. Hunt et Summerhayer, *Epipactis latifolia* (L.) All., *E. palustre* L., *Listera ovata* (L.) R. Br., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Orchis coriophora* L., *O. palustris* Jacq., *Platantera bifolia* (L.) Rich.

Рідкісні для регіону та види, внесені до Червоної книги, представлені в гербарії значним різноманіттям. Серед них найцікавіші: *Bellevia sarmatica* (Georgi) Woronow, *Calla palustris* L., *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams, *Comarum palustre* L., *Daphne sophia* Kalen., *Filipendula hexapetala* Gilib., *Fritillaria meleagroides* Patrin ex Schult. et Schult., *F. ruthenica* Wikstr., *Gladiolus imbricatus* L., *Iris halophylla* Pall., *I. hungarica* Waldst. et Kit., *I. pumila* L., *Maianthemum bifolium* (L.) F. W. Schmidt, *Muscari racemosa* Mill., *Ornithogallum gussoni* Ten., *Paeonia tenuifolia* L., *Paris quadrifolia* L., *Rubus caesius* L., *Sanguisorba officinalis* L., *Thymus borysthenicus* Klokov et Shost., *Th. dimorphus* Klokov et Shost., *Th. marschalianus* Willd., *Th. pallasianus* H. Braun, *Tulipa ophiophylla* Klokov et Zoz, *Veratrum nigrum* L.

Подяки

Автори статті висловлюють вдячність О.І. Гореловій, племінниці Л.М. Горелової, за надані біографічні матеріали та документи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горелова Л.Н. Растительный покров бассейна Северского Донца в пределах Харьковской области и пути его охраны: автореф. дис. ... канд. биол. наук. Днепропетровск, 1988. 16 с.
2. Горелова Л.Н. Состояние и перспективы охраны видов растений среднего течения р. Сев. Донец, включенных в «Красную книгу СССР» и «Червону книгу Української РСР» // Флора и растительность Украины: сб. науч. тр. К.: Наук. думка, 1986. С. 19-22.
3. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Редкие растения Харьковщины. Х.: ХНУ им. В.Н. Каразина, 1999. 52 с.
4. Горелова Л.Н., Алехин А.А., Друлева И.В., Гамуля Ю.Г. Редкие и исчезающие растения национального природного парка «Гомольшанские леса». Х., 2007. 138 с.
5. Горелова Л.Н., Горелова Е.И. Растительный покров меловых обнажений планируемого национального парка «Двуречанский» // Научн. исслед. на территориях ПЗФ Харьковской области: сб. науч. статей. Х., 2003. Вып.1. С. 23–28.
6. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Растительный покров Харьковщины: очерк растительности, вопросы охраны, аннотированный список сосудистых растений. Х.: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2002. 232 с.

**LYUBOV MYKOLAYIVNA GORELOVA – OUTSTANDING
SCIENTIST BOTANIST OF KHARKIV REGION:
SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS AND HERBARIUM****O. Alyokhin¹, I. Drulyova¹, Yu. Gamulya²**¹*Botanical Garden of V.N Karazin Kharkiv National University
52, Klochkovska St., Kharkiv 61058, Ukraine*²*V.N Karazin Kharkiv National University**4, Maydan Svobody, Kharkiv 61022, Ukraine**e-mail: alyokhin@i.ua; vvb1944@yandex.ru; y.gamulya@karazin.ua*

The article is devoted to the scientific heritage and the nominal herbarium of the outstanding botanist-florist of the Kharkiv University L.M. Gorelova (1945-2008). L.M. Gorelova made a significant contribution to the study of flora and vegetation of the Kharkiv region at the end of the XX - the beginning of the XXI century. She had a leading role in studying the flora and vegetation of the valley of the River Siversky Donets, and developing a strategy for the protection of rare plant species and vegetation in the Kharkiv region as a whole. L.M. Gorelova is an author of the numerous scientific articles and monographs, there is "Plant cover of the Kharkiv region, protection issues, annotated list of vascular plants" among them. This book includes an annotated list of 1257 species of vascular plants, whose growth in the region has been reliably confirmed at the beginning of 2002. Herbarium of vascular plants, which is collected by L.M. The Gorelova, is stored in the Botanical Garden of the V.N. Karazin Kharkiv National University (CWB). It has 1437 herbarium sheets. The herbarium consists of 642 species of higher vascular plants from 297 genera. Herbarium of vascular plants, which was collected by L.M. Gorelova, is stored in two departments of the Kharkiv National University. The main herbarium is stored in the Botanical Gardens (CWB) and contain 1437 herbarium sheets, and more than 200 herbarium specimens, mostly of rare species of flora, are stored in the herbarium of the Department of Botany and Plant Ecology (CWU). The main herbarium is represented by 642 species of higher vascular plants, out of 297 genera. The largest variety is represented by the families Poaceae – 86 species, Asteraceae – 80, Cyperaceae – 54, Brassicaceae – 41, Rosaceae – 36, Caryophyllaceae – 35, Fabaceae – 34, Ranunculaceae – 31, Scrophulariaceae – 23, Liliaceae – 19, Rubiaceae – 18, Apiaceae – 16, Boraginaceae – 11, Orchidaceae – 11 and Campanulaceae – 10 species. Rare species for the region or those included in the Red Data Book of Ukraine are represented in the herbarium by a large variety. Among them are: *Bellevalia sarmatica* (Georgi) Woronow, *Calla palustris* L., *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams, *Comarum palustre* L., *Daphne sophia* Kalen., *Fritillaria meleagroides* Patrin ex Schult. et Schult., *F. ruthenica* Wikstr., *Gladiolus imbricatus* L., *Iris halophylla* Pall., *I. hungarica* Waldst. et Kit., *I. pumila* L., *Paeonia tenuifolia* L., *Paris quadrifolia* L., *Rubus caesius* L., *Tulipa ophyophylla* Klok. et Zoz, *Veratrum nigrum* L.

Keywords: L.M. Gorelova, flora, botany, herbarium, Kharkiv University